

„helyes irodalmi érzékre valló szép magyar stílusával, szellemes, fordulatossá, zamatos nyelvvel egészen újszerűen” mutatta be Hegelt, s ő volt „egyfelől a legöntudatosabb és legönállóbb magyar hegelianus, másfelől a legzamatosabb író, vérbeli filozófus a múlt század derekán, aki példa volt korában, és egyben iránymutató a jövőre nézve”. Nem kételkedünk abban sem, hogy „biztos kezű iránymutató volt, akinek széles látóköre, nagy tudása, határozott célkitűzése új fejlődésnek vetette meg az alapját”. Rendben van: „Nagy szellem, gazdag lélek volt (. . .)”. Csakugyan jogos észrevétel lehet, hogy „bölcséleti művének minden sorából a szellem erejének, méltóságának és valódiságának rendíthetetlen tudata tündöklök”. Szívesen tekintjük mi is „a modern, önálló magyar filozófiai gondolkodás atyjának”, s ezután pár sorral természetesen nem vitatjuk, hogy „munkássága sok területen volt gazdag, eredményes, értékes, a fejlődés útját egyengető, így a filozófia területén is”. De ha mindezt másfél lapnyi szövegen belül kell olvasnunk (904–905.), ráadásul filozófiai tanulmányainak bevezető jegyzetként s minden konkrétebb szakfilozófiai jellemzés és indoklás híján, akkor a szuperlatívuszos általánosságok ilyen áradata csak émelet vált ki s nem leszünk tőle okosabbak.

A szuperlatívuszok kavalkádjának az a legszomorúbb következménye, hogy óhatatlanul devalválja és elfogultság gyanújába keveri a tartal-

masabb értékítéleteket is, például azt, amikor Erdélyi saját filozófiatörténeti periodizációjával szemben a jegyzetíró Horkay László – helyesen – nem az Akadémia megnyitásától számítja az újabb magyar filozófia korszakát, hanem Erdélyi fellépésétől (954.). Bárhogy döntünk is elméletileg a kritikai kiadások értékelő szerepének mindenkorai határaitól, ezúttal bizonyos, hogy tárgy-szerűbb kommentárookra épülő, mértéktartóbb és kevesebb értékítélet nemcsak meggyőzőbb lett volna, hanem többet használna Erdélyi ügyének is. A perújrafelvételnek úgyszólván nehéz dolga lesz: elmarasztaló ítéletek precedenseit kell a régi és időközben előkerült bizonyítékokkal megcáfolnia: „az esztétikailag oly kevésbé fogékony esztétikus” képétől (Babits) a politikai valóság elől elbujdosó ábrándkergető rajzán át (Haraszthy) az 1849 utáni munkásságával „a magyar reakciós filozófiai fejlődés egyik kezdeti láncszemévé” váló Erdélyi beállítottságát (Heller). Ha tehát a kötetért elsősorban mégis elismerés illeti létrehozóit, ez nem értékítéleteinek szól, bármennyire egyetértünk is zömükkel, hanem a színvonalas filológusi munkának, mely megteremtette egy későbbi perújrafelvétel alapját. Maga Erdélyi nem mindig mert „bizni az igazságosabb utókorban”, keserűen látva, hogy „nálunk meg sem kell halni, hogy elfelejtsünk jobb részünkben.” (655.) Ez a kritikai kiadás, további kötetivel, lehetőséget ad arra, hogy az utókor bizonyítson.

Dávidházi Péter

JUDITH MARCUS-TAR: THOMAS MANN UND GEORG LUKÁCS

Beziehung, Einfluss und „repräsentative Genensätzlichkeit”. Mit einem Vorwort von István Hermann. Bp. 1982. Corvina K. 208 l.

Tudományosságunk adós még egy átfogó Lukács-bibliográfiával, így nem nézhetünk utána, hány publikáció jelent már meg a könyv címében megjelölt témáról. A Thomas Mann-kutatás, érthető módon, előnyösebb helyzetben van: két korszerű bibliográfia is földolgozza eredményeit. Az egyikben (*Die Literatur über TM. Eine Bibliographie 1898–1969*. Bearb. v. H. Matter. Berlin 1972) huszonhárom, a másikban (*Die TM–Literatur, Bibliographie der Kritik*. Bd. 1. 1898–1955; Bd. 2. 1956–1975. Bearb. v. K. W. Jonas. Berlin 1972, 1979) huszonkét tétel található a Mann–Lukács-viszonnyal foglalkozó írásokból. Mivel azonban, sajnos, egyik összeállítás sem ún. „bibliographie raisonnée”, tematikus mutatóikban épp azokra a tanulmányokra és könyvrészekre nem fogunk utalást találni, amelyek a

kapcsolat megvilágítása szempontjából a legfontosabbak, mivel címükben nem fordul elő Lukács neve. Bőven volt tehát előzménye az előttünk fekvő könyvnek, mely az első önálló kiadványként s így a témának szentelt eddig legterjedelmesebb munkaként ígéri a címében megnevezett két személy kapcsolatának földolgozását. Sajnálatlaltal szöveggük le mindjárt, hogy a címlap ígérete beváltatlanul marad. Bevezetésében (24. l.) maga a szerző sem igyekszik titkolni ezt, mondván, hogy a kapcsolat egészének bemutatása várat még magára; könyve a probléma csupán egy, noha lényeges részével foglalkozik, s ugyanakkor további kutatásokat szándékozik ösztönözni.

Természetesen minden kutató tudományos lelkiismeretére van bízva, hogy választott tárgya-

nak mely részét dolgozza föl, illetve eredményeinek mekkora hányadát viszi a nyilvánosság elé. Viszont joggal várható el, hogy munkája címével ne égerjen többet, mint amit jónak látott vagy képes volt beváltani. Címével és terjedelmével a szóban forgó könyv azt a jogos várakozást ébreszti, hogy fölsorakoztatja az író és a filozófus viszonyát érintő valamennyi adatot, továbbá elvégzi kapcsolatuk megvilágítását mindkét oldalról. Ezzel szemben szó sem esik benne arról az igen jelentősnek mondható szerepről, amit Mann életművével történt foglalkozás játszott Lukács irodalomkritikai és esztétikai munkásságában, a két férfi kapcsolatának mozzanatait pedig úgyszólván kizárólag Mann oldaláról látjuk, az ő szemével vagy azokban a nyomokban fölmutatva, amelyeket a szerző *A varázshegyben* Lukáccsal kapcsolatba hozhatónak tart. Ugyanakkor említetlenül marad több, nem elhanyagolható vonás ahhoz a képhez, amit az író alakított ki magának magyar kortársáról. (Csupán példaként említem az oly nagy jelentőségűvé vált bécsi találkozás után alig öt héttel Balázs Béla művéről, a *Csofátlatosságok könyvéről* írt recenzió (*Ein schönes Buch*) igen elismerő szavait *A regény elmélete* írójáról, amelyek egyszersmind azt is bizonyítják, hogy Mann ismerte a fiatal Lukácsnak ezt a művét; továbbá azt a polémiát, amely 1944-ben folyt az író náciellenességének őszintesége körül az első világháború idejéből való állásfoglalásai tükrében, amely polémia során a megtámadott a kommunista Lukácsot hívta tanuló maga mellett támadóival szemben, őt állította példaképül az összefüggések éleselméjű fölismerése tekintetében az utóbbiak elé, akik csupán lapos és elfogult érveket voltak képesek fölhozni.)

A könyv szerzője, Amerikában élő egykori honfitársunk, *Georg Lukács, Thomas Mann und Der Tod in Venedig* címmel a svájci *Die Weltwoche* hasábjain 1971 júniusában közzétett cikkével írta be nevét először a Mann-nal foglalkozó kutatások történetébe. Ez a rövid, alig négy hasábos tárcacikk nagyon jelentős irodalomtörténeti fölfedezést ismertetett, méghozzá csupán alig néhány héttel azután, hogy Lukács halála fölfokozta az érdeklődést személye és életműve iránt. Judith Marcus-Tarnak sikerült írásos bizonyítékot találnia arra a több mint fél évtizeddel korábban egy másik Mann-kutató által hangoztatott sejtésre, hogy Lukács németül először a *Die Neue Rundschau*-ban megjelent, majd a *Die Seele und die Formen* kötetben is olvasható esszéje, a *Sehnsucht und form: Charles-Louis Philippe* komoly hatással volt a *Halál Velencében*

írójára (vö. Heinz Saueressig: *Die Entstehung des Romans „Der Zauberberg“*. Biberach 1965. 18. l.). Az író Zürichben őrzött hagyatéka tartalmazza a novellához készült följegyzéseit, köztük Lukács esszéjéből vett idézeteket, melyek aztán az elbeszélés negyedik és ötödik részében a Szókratész és Phaidrosz közt szövegdő képzelte dialógus részeivé lettek.

Bizonynal nem járunk rossz nyomon, ha a szerzőnek ebben a fölfedezésében véljük meglelni a legfőbb indítékot könyve megírásához. Annak első fejezete, *Die geistige Nähe: Darstellung eines Wechselverhältnisses* mindenesetre e kölcsönzés ismertetésében csúcsoodik ki. Megelőzi az ismertetést, mintegy magának a kölcsönzés lehetőségének előkészítőjéül, azoknak a problémáknak – sajnos, meglehetősen szűkre szabott – fölsorolása, amelyek a század első évtizedében egyaránt foglalkoztatták a fiatal Lukácsot, valamint a nála tíz évvel idősebb Mann-t. Az *Achtung und Distanz: Darstellung der persönlichen Beziehung* címet viselő második fejezet a két férfi kapcsolatának rövid, tehát korántsem teljességre törekvő áttekintését adja. Jobban mondván a szerző fejti ki véleményét arról, hogy minek következtében volt oly gyér és szegényes ez a kapcsolat, Lukács kezdeményezése miatt nem találtak kedvezőbb visszhangra Mann-nál. *A lélek és a formák* írója – mondja a szerző – sokmindenben átlépte a polgári szemléletvilág határait, s így az akkor még – legalábbis személyes nézeteit tekintve – mindenestül polgári Thomas Mann szemében „unheimlich” jelenséggé vált. E német szóval (alkalmas magyar megfelelő híján) maga Lukács jellemezte azt, hogy miképpen látta őt Mann már azelőtt is, hogy kommunista lett volna belőle. Nem sokkal a halála előtt a szerzővel folytatott beszélgetéséből is az derül ki, hogy nincs köztük különbség a Mann–Lukács-viszony megítélésében. Ahogy az első fejezetben a párhuzamba állítható életproblémák fölmutatása által, úgy itt is sikerült a szerzőnek új szemponttal gazdagítania a kapcsolat megítélését. Nevezetesen ott, ahol rámutat, hogy a Lukács-jelenségről magának kialakított kép minden bizonynal több vonatkozásban is emlékeztette az írot azokra a föltöbb problématis, sőt olykor egyenesen ellenséges érzelmi és fölfogásbeli mozzanatokra, amelyek az ő viszonyát jellemezték bátyjához, Heinrich Mannhoz.

Bármennyire „unheimlich” volt a szerző által jórészt jogosan az egyensúly és a kiegyenlítő „is-is” embereként jellemzett Mann számára a kommunista ideológusként és a Magyar Tanács-

köztársaság volt népbiztosaként a szélsőséges „abszolút”-at és a „vagy-vagy”-ot képviselő Lukács, 1922 januárjában történt bécsi találkozásuk mégsem bizonyult terméketlennek. Sőt, az író szempontjából, valamint egyik főműve, *A varázshegy* olvasóinak időben egyre bővülő táborát tekintve nagyobb jelentőségre tett szert, mint ha bármilyen sűrű személyes vagy levélbeli eszmecsere fejlődött volna ki kettejük között. Ez a találkozás adott ugyanis döntő impulzust ahhoz, hogy véglegesen kiformalódjék az akkor készülő regény Leo Naphta nevű figurájának szellemi fiziognómiája és egyszersmind külső megjelenése is. Végleges kiformalódásról van szó, mert maga az alak, a regénystruktúrában betöltendő funkcióját tekintve, már a megírás kezdetén, mintegy tíz évvel korábban is ott lebegett az író szeme előtt. Most, hogy nyomtatásban hozzáférhető Mann 1918–1921. évi naplója, Naphta ősképének neve is ismert: Bunge tiszteletes. Ez utóbbi forrás ugyan nem állott még Marcus-Tar rendelkezésére könyve írásakor, azt viszont pontosan tudta Mann-nak egy 1917-ben írott leveléből, hiszen idézi az 58. lapon, hogy konceptuálisan Naphta a bécsi találkozást jóval megelőzően is létezett. Megítélésem szerint mégsincs kellő mértékben tekintettel erre a tényre munkájának harmadik, az egész könyv több mint háromnegyedét kitevő fejezetében, amely fölé a *Der Zauberberg: Zeitroman oder Roman der Zeit* címet írta. A hangzatos címadás megismétli a könyvcím hibáját: jóval többet ígér a később beváltottnál, hiszen amint a szerző már az elején leszögezi (57. l.), egyedül Naphtával foglalkozik, s a regény többi szereplőjéről legfőjebb a hozzá fűződő kapcsolatuk összefüggésében ejt szót, az egész műnek a cím nyomán várható értelmezése pedig végképp túl van a vállalt föladat határán. Szépszámu lehetséges, sőt valószínű forrást mutat ki, amelyekből Mann merített vagy meríthetett Naphta alakjának megformálásakor. Közülük Ernst Blochnak Thomas Münzerről, „a forradalom teológusáról” írt könyvét, továbbá a jezsuita rend működését és történetét tárgyaló munkákat tartom a legjelentősebb nyereségnek a Mann-filológia szemszögéből. Ugyanakkor fölmerül a kérdés, hogy a nekik meg a továbbiaknak szentelt terjedelmes – és önmagukban persze igen értékes – forráselemzésekkel indokolt-e megtölteni egy olyan tanulmány legnagyobb részét, mely Mann és Lukács kapcsolata tisztázásának igényével lép föl. Amint ugyanis Naphta igen összetett és a Mann-i oeuvre-ben, mint a szerző helyesen hangsúlyozza, korántsem előzmények és

következmények nélkül álló alakjából erőszakolástól mentesen összefüggésbe lehet hozni Lukács modell-szerepével, az mindössze a regényalak zsidó volta és eszmerendszerűnek azok az elemei, amelyek konvergálnak a proletariátus diktatúrájának gondolatával. Ezekre az összetevőkre pedig egy francia germanista, Pierre-Paul Sagave már évtizedekkel ezelőtt rámutatott *Complexio oppositorum: Le personnage de Naphta dans La Montagne magique* című tanulmányában, mely a második fejezete Thomas Mann társadalmi regényei szociológiai hátterét és ideológiai vonatkozásait vizsgáló könyvének (*Réalité social et idéologie religieuse dans les romans de TM*. Párizs 1954). Marcus-Tar két helyüt is megemlíti ugyan Sagave munkáját (64., 71. l), de csupán Lukács modell-szerepének összefüggésében. Nem szól viszont arról, hogy épp a Naphta-figura vizsgálata nyomán fölvetődő ideológiai és művészet-szociológiai problémák (Mann műveinek zsidó alakjai, a polgári korszak kultúráját bíráló-romboló forradalmár típusa, a teokratikus világrend, az askétizmus és az erészak) kijelölésében francia elődjének nyomdokain jár és eredményeire épít, noha ezeket az eredményeket kétségkívül konkretizálja és filológiailag Sagave-nál megalapozottabban viszi az olvasók elé. Ne feledjük azonban, hogy a két könyv megírását elválasztó mintegy negyedszázad során a nemzetközi diszciplínává terebélyesedett Thomas Mann-filológia hatalmas anyagot tárt föl, amelyre támaszkodhatott az utóbb született munka szerzője, míg az előd jószerivel csupán magának az írónak műveire volt utalva, és alig állott a rendelkezésére úgynevezett „másodlagos irodalom”.

Mármost ami ezeket a „Sekundärliteratur” kategóriájába sorolható műveket illeti, Marcus-Tar imponálóan széles körű tájékozottságról tesz tanúbizonyosságot, és igen kiterjedt apparátust mozgat. Bibliográfiájuk a könyv 200–208. lapján csaknem másfélszáz könyv és tanulmány címét sorolja föl. (Épp ezért fölöttébb hasznos lett volna névmutatót is csatolni a könyvhöz, hogy olvasója könnyebben tájékozódhassék a 131 lapnyi, sokfelé hivatkozó szövegben, főleg pedig a jegyzeteknek szám szerint háromszáznál is több és 41 lagra terjedő tömegében.) A szakirodalom ilyen körültekintően alapos fölhasználásának fényében meghökkentő, hogy teljesen figyelmen kívül maradt a könyv tárgyával teljesen egyező és már egy évtizede megjelent két munka. Az első Gerhard Loose tanulmánya, *Naphta. Über das Verhältnis von Prototyp und dichterischer Gestalt in Thomas Manns „Zauberberg”* az általa

szerkesztett *Ideologiekritische Studien zur Literatur. Essays I.* című kötetben (Frankfurt/M. 1972); a másik szerzője Yvon Bourdet, a címe pedig: *La personnage de Naphta dans La Montagne magique ou Lukács vu par Thomas Mann*, és a szerző *Figures de Lukács* címmel Párizsban 1972-ben kiadott könyve harmadik részeként jelent meg.

A *Thomas Mann und Georg Lukács* tehát értékes adalékokat sorol föl és újszerű szempontokkal szolgál a német író és a magyar filozófus kapcsolatához – anélkül azonban, hogy teljesnek mondható képet rajzolna kapcsolatukról –, másrészt pedig az elődök nyomán elvégzi Naphta bonyolult szellemi képlete összetevőinek mind-

eddig legszerteágazóbb vizsgálatát. A német nyelven kiadott munka aláhúzó érdeme, hogy Lukács életére és tevékenységére vonatkozó számos, csupán magyarul hozzáférhető dokumentumra hívja föl a külföldiek figyelmét. Viszont helyesebb lett volna ezt a címet adni neki: „A varázshegy Naphta-figurája, különös tekintettel Lukács György modell-szerepére és Thomas Mannhoz fűződő kapcsolatára”. Belátom azonban, hogy ilyen címmel sokkalta nehezebb lett volna kiadót találni a könyvnek, és fölkelteni iránta az olvasók érdeklődését.

Schweitzer Pál

KOCSIS RÓZSA: MINŐSÉGESZMÉNY NÉMETH LÁSZLÓ SZÉPIRÓI MŰVEIBEN

Bp. 1982. Magvető K. 638 l. (Elvek és utak)

Németh Lászlóról írni – a legizgalmasabb és a legnehezebb feladatok egyike. Hogy fontos és nehéz feladatra vállalkozott a szerző, közhelyszámba menő megállapítás, igazságához azonban nem férhet kétség. Németh munkássága kezdettől az érdeklődés előterében állt, minden elképzelhető jót és rosszat elmondtak már róla. A sokféle torzítás, az ideológussal kapcsolatos félreértés is oka lehet, hogy – Vekerdi László Arcok és vallo-mások-beli munkája kivételével – nagyobb összefoglaló művek csak az utóbbi időben jelentek meg. Ilyen volt Gerzsa Ferenc korszakmonográfiája (*Németh László vásárhelyi korszaka*), Sándor Iván könyve (*Németh László üdvtana tanulmányainak, drámáinak, önvallomásainak tükrében*) és Király István akadémiai székfoglalója (*Eszmei problémák Németh László műveiben 1945 előtt*). Kocsis Rózsa munkájának „célja, hogy a szépiró Németh László megértéséhez adjon kalauzt”. E hatalmas életmű sajátosságaira, a magyar és a világirodalomban kijelölhető helyére próbálja figyelmünket irányítani. Világkép és irodalom összefüggéseit tartja szem előtt, műfaji és formai problémákat közelít meg. Már a könyv bevezető sorai arról tanúskodnak, hogy Kocsis Rózsa is szakít azzal a Gaál Gábortól származó, újabb többször megcáfolt, de olykor még ma is fölbukkanó felfogással, mely mereven szétválasztja a szépiró és a tanulmányíró működését. Az életmű egységét vallja, a szépirói célok és a gondolkodó-moralista igény, magatartás összefonódására, egymást erősítő kapcsolatára figyelmeztet. Kiemeli Németh László kelet-

európaiságát, eszmekörét azonban nem elemzi, csak a főbb vonásokat jelzi.

Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben – a cím azt sugallja, Kocsis Rózsa a jegyzetanyaggal együtt több mint hatszáz oldalon megírta, hogy Németh nézetrendszere, központi gondolata, minőségeszménye miként jelentkezik szépirói műveinek anyagában. Még *Előljáróban* is azt írja a szerző: úgy tárgyalja a szépirodalmi alkotásokat, hogy „a mindenütt felbukkanó minőségeszményt” magyarázza. De valóban azt írta-e meg Kocsis Rózsa, amit könyvének címe ígér? Nem arról van-e szó, inkább, hogy munkája a szépirói művekről szól, s természetesen a minőségeszményről is, mivel ez eleve megkerülhetetlen. Jellemző, hogy a minőségről igazán csak a 160. oldalon beszél, addig a késő polgári filozófiáktól Németh ritmuselméletének T. S. Eliot költészetelméletével való összevetéséig sok minden szóba kerül. Szükséges persze ez is, de talán nem így, nem ilyen arányban. A 151. oldalon a gondolati regényről ír, s fontosnak tartja, hogy a gondolkodást mint pszichikus és fiziológiai folyamatot megvizsgálja. A 176. oldalon elmondja, hogy mi volt a Válasz meg a Márciusi Front. A Szerettem az igazságot című fejezetben több mint húsz oldalon vázolja föl a dráma és a színház 30-as évekbeli helyzetét. Olvashatunk itt a rendezői stílusról, a népiek jelentkezéséről, a Németh-dramák fogadtatásáról, a szinkritikus Németh Lászlóról. Hasznosak ezek a kitekintések, de vajon érdemes itt ilyen túlzottan belemerülni a fenti kérdések részleteibe? A 360. oldalon az